

تفسير موضوعی نهج البلاغه

www.ketab.ir

حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی نصیری
عضو هیئت علمی دانشگاه علم و صنعت ایران

سرشناسه:	نصیری، علی؛ ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور:	تفسیر موضوعی نهج البلاغه / علی نصیری؛ نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی.
مشخصات نشر:	قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۳۶۸ ص.
شابک:	978-600-441-083-0
فروست:	مجموعه قرآن و متون اسلامی؛ ۳۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه
موضوع:	علی بن ابی‌طالب علیه السلام ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - بررسی و شناخت Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol-Balaghah - Surveys
موضوع:	علی بن ابی‌طالب علیه السلام ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - نقد و تفسیر Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol-Balaghah - Criticism and interpretation
موضوع:	علی بن ابی‌طالب علیه السلام ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - برگزیده، شرح
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها
شناسه افزوده:	دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۵/ن۶ ۴۲۳ B
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۴۵۷۵۳۳۳

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفن گروه «قرآن و متون اسلامی»: ۰۲۵-۳۲۱۱۰۵۶۵

صندوق پستی: ۶۱۷۳-۳۷۱۵۵

پست الکترونیکی: tafsir@maaref.ac.ir

مجموعه قرآن و متون اسلامی

۳۸

تفسیر موضوعی نهج البلاغه

مبسطه: علی نصیری

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها

معاونت پژوهشی، نگاه معارف اسلامی

حروفچین: اعظم یزدلی / ویراستار: امیرعباس رجبی

بازبین نهایی: سید سعید روحانی / صفحه‌آرا: صالح زارع

طراحی جلد: کارگاه طراحی سید رحیم‌پور

ناشر: دفتر نشر معارف / نوبت چاپ: اول / سال ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه / قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

شابک: ۰-۰۸۳-۴۴۱-۶۰۰-۹۷۸

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

- مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴
- اراک: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ ارومیه: ۰۴۴-۳۲۲۵۴۶۴۱ ■ اصفهان: ۰۲۱-۳۲۲۵۱۳۴۱ ■ اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ خرم‌آباد: ۰۶۶-۳۳۲۲۲۳۷۱ ■ رشت: ۰۱۳-۳۳۳۳۴۵۶۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵
- ایلام: ۰۹۱-۷۷۵۵۱۸۸ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۱۲۲۸۳ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷ ■ بیرجند: ۰۵۶-۳۲۲۲۴۱۷۹
- ساری: ۰۱۱-۳۳۲۵۳۰۲۰ ■ شهرکرد: ۰۳۸-۳۲۲۴۳۲۲۲ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۲۲۴۴۶۱۴ ■ قزوین: ۰۲۸-۳۲۲۴۰۰۷۶
- قم: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۴۵۱ ■ کرج: ۰۲۶-۳۴۴۳۴۲۹۰ ■ کرمان: ۰۳۴-۳۲۲۳۱۴۶۶ ■ کرمانشاه: ۰۸۳-۳۷۲۳۸۴۱۱
- گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۱۱۹ ■ یاسوج: ۰۹۱-۷۷۵۵۱۸۵ ■ یزد: ۰۳۵-۳۶۲۳۰۳۳۱

سخن آغازین

نهج البلاغه فطره‌ای از اقیانوس بی‌کرانه مردی است که به نص قرآن مجید «جان پیامبر» بود و به ولایت او زمین کاش و جمع تمام شد. علی علیه السلام کسی است که به راه‌های آسمان آشنا تر از راه‌های زمین است^۱ و همچون چراغی در تاریکی‌ها، روشنی بخش و راهگشای انسان‌هاست.^۲

کتاب نهج البلاغه نازل روح آن شهید بیت آسمانی و معجونی برای شفا و مرهمی برای دردهای دنی و آخرت است.^۳

نهج البلاغه سخنان انسانی است که بار مسئولیت اداره يك جامعه عظیم را بر دوش خود احساس می‌کند و دانای دین و بصیر به همه معارف اسلامی و قرآنی است و با دلی مالا مال از معرفت و روحی بزرگ و در مقامی پر مسئولیت، با مردم روبرو می‌شود، با آنها حرف می‌زند، و به سؤالات و استفسارات آنها پاسخ می‌دهد (امام معظم رهبری)^۴

از این رو تشنگان معرفت، از زلال چشمه سار نهج البلاغه به تدریج روان می‌نوشند و گلی از گلستان پر طراوتش تحفه می‌برند.

خوشبختانه در ایران به برکت انقلاب اسلامی و خون فشانی شهیدان و ایثار مردم خداجوی، نهج البلاغه و مطالعات آن همانند قرآن و مطالعات قرآنی جانی دوباره گرفت و

۱. نهج البلاغه، خ ۱۸۹.

۲. همان، خ ۱۸۷.

۳. برگرفته از پیام حضرت امام خمینی به کنگره هزاره نهج البلاغه با موضوع «تبیین عظمت ابعاد بیکران شخصیت امام علی علیه السلام و نهج البلاغه»، تهران، مدرسه عالی شهید مطهری، ۱۳۶۰/۲/۲۷.

۴. بیانات مقام معظم رهبری در کنگره چهارم نهج البلاغه، ۱۳۶۳.

آنس با نهج البلاغه در عرصه‌های مختلف آموزشی و پژوهشی و ... نمود یافت.

بر همین اساس شورای عالی فرهنگی و کمیته برنامه‌ریزی دروس معارف اسلامی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، با ایجاد تحولی گسترده در سرفصل‌های دروس معارف اسلامی درس «تفسیر موضوعی نهج البلاغه» را به ارزش دو واحد درسی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور ارائه نمود.

دانشگاه معارف اسلامی که تاکنون توفیق تدوین متون درسی معارف اسلامی دانشگاه‌ها را بر عهده داشته است، در راستای ارتقای متن درسی «تفسیر موضوعی نهج البلاغه» و با هدف معرفی بهتر و تعالی‌تر فضای فکری و علمی در فضاهای دانشگاهی، اثر جدیدی را ارائه می‌کند که به قلم یکی از اساتید برجسته و پیرسابقه معارف اسلامی، حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی نصیری به خامه جلال درآمده است.

ایشان که از اساتید حوزه و دانشگاه و دارای آثار متعدد درسی و غیر درسی در حوزه عقلی و نقلی است، تلاش کرده است تا با بیافزایی از علم و تجربه خویش، کتابی درخور و متناسب با انتظارات محیط‌های آموزشی فراهم آورد. بر این اساس، کتاب را در چهار بخش سامان بخشیده است که به ترتیب به شناخت کلی نهج البلاغه، معارف اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی نهج البلاغه اختصاص یافته است.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، ضمن تشکر از نویسنده ارجمند و ارزیابان گرامی، حجت الاسلام والمسلمین احمد قدسی و دکتر حامد پوررستمی و مدیر گروه استنباطی با منابع اسلامی حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد هادی منصوری و کارشناس گروه حجت الاسلام والمسلمین علی سراقی و سایر همکارانی که در ویراستاری، تایپ و صفحه‌آرایی، زحماتی را متقبل شدند، به‌ویژه مدیر محترم اداره خدمات پژوهشی، امیدوار است صاحب‌نظران و دانشجویان گرامی با ارائه پیشنهادها سازنده خود یاری‌گر ما در اعتلای فرهنگ علوی باشند.

فهرست مطالب

۱۵.....	مقدمه
---------	-------

فصل اول شناخت نهج البلاغه و نویسنده آن

(۲۱-۵۰)

۲۳.....	اهداف فصل
۲۳.....	الف) معرفی سید رضی
۲۴.....	ب) معرفی نهج البلاغه
۲۵.....	ج) انگیزه سید رضی در تدوین نهج البلاغه
۲۷.....	د) جایگاه نهج البلاغه
۳۰.....	هـ) کارهای انجام گرفته در زمینه نهج البلاغه
۳۰.....	یک. تدوین شروح نهج البلاغه
۳۱.....	دو. تدوین مستدرکات نهج البلاغه
۳۲.....	و) استناد نهج البلاغه
۳۴.....	ز) ویژگی های نهج البلاغه
۳۴.....	یک. منبعی برای دین شناخت
۳۶.....	دو. تجسّدی از آموزه های حیات بخش اسلام
۳۷.....	سه. سندی برای باز شناخت هویت تشیع
۳۸.....	چهار. سندی برای باز شناخت جایگاه امامت
۳۹.....	پنج. منبعی برای باز شناخت علم امام
۴۰.....	۱. تحلیل جامع نسبت به موضوعات مختلف

۴۱	۲. پرده برداری از اسرار غیبی
۴۱	۳. ارائه هم زمان گفتارهای نغز و آهنگین
۴۳	(ح) روش های تفسیر نهج البلاغه
۴۳	یک. تفسیر ترتیبی
۴۴	دو. تفسیر موضوعی
۴۴	(ط) شیوه های دستیابی به نظرگاه های نهج البلاغه
۴۵	یک. مراجعه به معاجم لفظی نهج البلاغه
۴۵	دو. مراجعه به معاجم موضوعی نهج البلاغه
۴۶	سه. مراجعه به مستقیم به نهج البلاغه
۴۶	گزیده فصل
۴۹	پرسش
۵۰	پژوهش
۵۰	برای مطالعه بیشتر

فصل دوم. روش شناسی تفسیر نهج البلاغه

(۵۱-۵۰)

۵۳	اهداف فصل
۵۳	الف) مبانی تفسیر نهج البلاغه
۵۳	یک. لزوم سازواری مدالیل نهج البلاغه با مبانی کلامی شیعه
۵۴	۱. عصمت امام
۵۹	۲. علم امام
۶۱	دو. لزوم سازواری نهج البلاغه با سایر متون دینی
۶۸	سه. ارائه پیام های دینی همگام با سطح مخاطبان
۷۰	ب) قواعد تفسیر نهج البلاغه
۷۰	یک. توجه به مفاهیم واژه ها
۷۳	دو. توجه به اسباب صدور
۷۶	گزیده فصل
۷۸	پرسش
۷۸	پژوهش
۷۹	برای مطالعه بیشتر

فصل سوم: سیمای حضرت امیر علیه السلام از منظر نهج البلاغه

(۸۱-۱۰۶)

اهداف فصل.....	۸۳
الف) دانش بی‌کران.....	۸۳
ب) مقام بصیرت و یقین.....	۸۹
ج) عبودیت الهی و برهیزکاری.....	۹۲
د) زهد و دنیاگریزی.....	۹۴
ه) عدالت خواهی.....	۹۶
و) شجاعت و مردانگاری مرگ.....	۹۹
گزیده فصل.....	۱۰۳
پرسش.....	۱۰۴
پژوهش.....	۱۰۴
برای مطالعه بیشتر.....	۱۰۵

فصل چهارم: خداشناسی

(۱۰۷-۱۳۳)

اهداف فصل.....	۱۰۹
الف) اهمیت مباحث خداشناسی در نهج البلاغه.....	۱۱۱
ب) عدم امکان احاطه به ذات الهی.....	۱۱۴
ج) براهین امکان ناپذیری احاطه به کنه ذات و صفات الهی.....	۱۱۶
یک. فراتر بودن خداوند از حد و مرز.....	۱۱۷
دو. عدم امکان احاطه انسان به آفریده های الهی.....	۱۲۰
د) براهین اثبات صانع در نهج البلاغه.....	۱۲۲
ه) شگفتی های هستی، جلوه ای از عظمت الهی.....	۱۲۳
و) اسماء و صفات الهی در نهج البلاغه.....	۱۲۷
یک. بینونت کامل میان صفات الهی با صفات بشری.....	۱۲۷
دو. اتصاف بدون ملازمات مادی.....	۱۲۸
گزیده فصل.....	۱۳۱
پرسش.....	۱۳۲
پژوهش.....	۱۳۳
برای مطالعه بیشتر.....	۱۳۳

فصل پنجم: راهنماشناسی

(۱۶۳-۱۳۵)

۱۳۷	اهداف فصل
۱۳۷	الف) فلسفه رسالت پیامبران
۱۳۸	یک. ضرورت وجود حجت الهی برای هدایت مردم
۱۳۹	دو. اتمام حجت بر مردم
۱۴۰	سه. یادآوری میثاق فطرت
۱۴۲	چهار. جای ساختن چشمه های تعقل
۱۴۳	ب) سنت مستمر رسال پیامبران
۱۴۵	ج) گزینش پیامبران از پاک ترین تبار
۱۴۵	د) زهد ستودنی پیامبران
۱۵۰	ه) جایگاه رسالت پیامبران
۱۵۵	و) ویژگی های اهل بیت از نگاه حضرت امیر
۱۶۱	گزیده فصل
۱۶۳	پرسش
۱۶۳	پژوهش
۱۶۳	برای مطالعه بیشتر

فصل ششم: معادشناسی

(۱۹۴-۱۶۵)

۱۶۷	اهداف فصل
۱۶۷	الف) مرگ
۱۶۸	یک. مرگ، سنتی گریزناپذیر
۱۷۰	دو. حالات دردناک و درس آموز مرگ
۱۷۴	سه. لزوم آماده شدن برای مرگ
۱۷۶	ب) براهین اثبات حیات پس از مرگ
۱۷۶	یک. برهان امکان معاد
۱۷۷	دو. براهین اثبات وقوع معاد
۱۷۸	۱. برهان عدالت
۱۷۹	۲. برهان حکمت
۱۸۱	ج) برزخ

۱۸۶	 (د) حالات مردم در صحرای محشر
۱۸۸	 (هـ) بهشت و جهنم
۱۹۱	 گزیده فصل
۱۹۳	 پرسش
۱۹۳	 پژوهش
۱۹۴	 برای مطالعه بیشتر

فصل هفتم: سیمای پرهیزکاران (۱۹۵- ۲۲۲)

۱۹۷	 اهداف فصل
۱۹۹	 مهم‌ترین اوصاف پرهیزکاران
۱۹۹	 یک. درستی در گفتار و کردار
۲۰۲	 دو. مهرورزی
۲۰۸	 سه. کم‌هزینه و پرمفعت
۲۱۰	 چهار. تلاوت عاشقانه قرآن
۲۱۳	 پنج. عدم رضایت‌مندی از اعمال
۲۱۵	 شش. شوق دیدار الهی
۲۱۹	 گزیده فصل
۲۲۱	 پرسش
۲۲۱	 پژوهش
۲۲۱	 برای مطالعه بیشتر

فصل هشتم: تهذیب نفس (۲۲۳- ۲۴۶)

۲۲۵	 اهداف فصل
۲۲۵	 الف) گام‌های تهذیب نفس
۲۲۶	 یک. خودشناسی
۲۳۰	 دو. پرهیزکاری
۲۳۵	 سه. دنیا‌گریزی
۲۳۷	 ب) نکوهش دنیا در نهج البلاغه

۲۳۸	یک. دنیا سرایی بس گذرا
۲۳۹	دو. لزوم درس گرفتن از فنای امت های گذشته
۲۴۰	سه. آوردگاه ناگهانی مرگ
۲۴۱	چهار. همراهی لذاذ دنیا با تلخی ها و تلخکامی ها
۲۴۳	گزیده فصل
۲۴۴	پرسش
۲۴۵	پژوهش
۲۴۵	برای مطالعه بیشتر

فصل نهم: پاک دامنی از منظر نهج البلاغه (۲۴۷- ۲۷۴)

۲۴۹	اهداف فصل
۲۵۰	تقسیم سه گانه پاک دامنی
۲۵۲	یک. پاک دامنی زبانی
۲۵۴	مفهوم پاک دامنی زبان
۲۵۷	دو. پاک دامنی مالی
۲۶۴	سه. پاک دامنی جنسی
۲۷۰	گزیده فصل
۲۷۲	پرسش
۲۷۲	پژوهش
۲۷۳	برای مطالعه بیشتر

فصل دهم: اهداف حکومت از منظر نهج البلاغه (۲۷۵- ۲۹۴)

۲۷۷	اهداف فصل
۲۷۷	الف) ضرورت تشکیل حکومت
۲۸۰	ب) اهداف حکومت اسلامی
۲۸۰	یک. حاکمیت ارزش های دین
۲۸۳	دو. اقامه عدالت اجتماعی
۲۸۵	۱. عدالت در تقسیم بیت المال

۲۸۶	۲. عدالت در داوری میان مردم
۲۸۷	۳. عدالت در نصب مدیران
۲۸۸	سه. تأمین امنیت و آسایش مردم
۲۹۲	گزیده فصل
۲۹۳	پرسش
۲۹۴	پژوهش
۲۹۴	برای مطالعه بیشتر

فصل یازدهم: جایگاه مردم در نظام سیاسی

(۳۲۰- ۲۹۵)

۲۹۷	اهداف فصل
۲۹۸	الف) مهرورزی نسبت به مردم
۳۰۱	ب) خدماتداری در برخورد با مردم
۳۰۳	ج) دخالت ندادن ناصالحان در اداره امور
۳۰۵	د) نظارت بر کارگزاران
۳۰۶	ه) اهتمام ویژه حاکم به طبقات ضعیف جامعه
۳۰۸	و) اهتمام حاکم به امور عبادی
۳۱۰	ز) ارتباط مستمر حاکم با مردم
۳۱۲	ح) پرهیز از ویژه خواری
۳۱۴	ط) اهتمام به حفظ نفوس مردم
۳۱۵	ی) پرهیز از ثناگویی
۳۱۶	گزیده فصل
۳۱۸	پرسش
۳۱۸	پژوهش
۳۱۹	برای مطالعه بیشتر

فصل دوازدهم: روش تعامل با مخالفان

(۳۵۴- ۳۲۱)

۳۲۳	اهداف فصل
۳۲۶	الف) نگاهی به مفاد خطبه شقشقیه
۳۲۹	ب) سویه‌های تعامل حضرت امیر با مخالفان

۳۲۹.....	یک. تعامل امام با خلفا
۳۳۰.....	۱. گونه های تعامل امام با خلفا
۳۳۳.....	۲. تعامل حضرت امیر علیه السلام با فتنه عثمان
۳۳۵.....	دو. تعامل با اصحاب جمل
۳۴۱.....	سه. معاویه و اصحاب او
۳۴۳.....	نمونه هایی از تعامل اخلاقی حضرت امیر علیه السلام با سپاه معاویه
۳۴۳.....	۱. دعوت از سپاهیان برای رعایت اخلاق جنگی
۳۴۴.....	۲. مهمانیت از دشنام دادن به سپاه معاویه
۳۴۵.....	۳. بازگذاشتن آب بر سپاه معاویه
۳۴۶.....	چهار. خوارج
۳۵۰.....	گزیده فصل
۳۵۲.....	پرسش
۳۵۳.....	پژوهش
۳۵۳.....	برای مطالعه بیشتر

سایع ساخت

(۳۶۸ - ۳۵۵)

مقدمه

گفتار و نوشتار را باید بر همان روح و اندیشه دانست که از رهگذر آن، آنچه در روح انسان می‌گذرد و در اندیشه او سامان می‌یابد، قابلیت انتقال به دیگران را می‌یابد. از این جهت، به هر میزان که روح، بزرگتر و جهت‌شمول‌تر و اندیشه نیز ژرف‌تر باشد، گفتار و نوشتار از عظمت و ژرفای بیشتر برخوردار می‌گردد.

بر این اساس، سرمانایی گفتار و نوشتار بزرگان در گستره تاریخ و اقبال جهانیان به آنها را باید در بزرگی روح و عمق اندیشه صاحبان آنها جستجو کرد، که گفته‌اند:

نیست انسان جز خبر در آزمون هر که از دانش قزون جانش فزون^۱

از سویی دیگر، در میان میراث گسترده برجای مانده اندیشمندان، آن دسته که بازتاب‌دهنده گفتار و نوشتار اولیای الهی (اعم از انبیا و اوصیا) است، ویژگی منحصربه‌فردی برخوردارند که آنها را از گفتار و نوشتار دیگران متمایز می‌سازد. این ویژگی عبارت است از: تربیت‌یافتگی صاحبان این آثار در محضر الهی.

۱. مثنوی معنوی، دفتر دوم، محمد عبده در شرح این فقره از کلام حضرت امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: «إِنَّ الْإِنْسَانَ بَصْعَةٌ مِنَ الْإِنْسَانِ...» (نهج البلاغه، ج ۲۲۸)، چنین آورده است: «أَيُّ أَنَّ اللِّسَانَ أَلَّةُ تَحْرِكُهَا سُلْطَةُ النَّفْسِ فَلَا يَسْعَدُ بِالنُّطْقِ نَاطِقٌ اِمْتَنَعَ عَلَيْهِ ذَهْنُهُ مِنَ الْمَعْنَى فَلَمْ يَسْتَحْضِرْهَا وَلَا يَمْلِكُهُ النُّطْقُ إِذَا هُوَ اتَّسَعَ فِي فِكْرِهِ بَلْ تَنْحَلِرُ الْمَعْنَى إِلَى الْأَلْفَاظِ جَارِيَةً عَلَى اللِّسَانِ قَهْرًا عَنْهُ. فَسَعَةُ الْكَلَامِ تَابِعَةٌ لِسَعَةِ الْعِلْمِ وَتَنْشِبُ الْأَصُولُ عُلُقَتِ وَتَنْبِتُ.» (عبده، شرح نهج البلاغه، ج ۲، ص ۲۲۶)

به بیانی روشن‌تر، صاحبان اندیشه‌های بزرگ و ماندگار، اندیشه خود را از تفکر، یا از دانش انسان‌هایی همچون خود فراهم آورده‌اند، اما معلم و مربی پیامبران و اوصیا، خداوند است؛ همان خدایی که گستره و عمق دانش او حدّ و مرزی ندارد.

پیداست هرچه مقام رسالت و وصایت برتر و بالاتر باشد، گفتار و نوشتار نیز گستره و عمق بیشتری خواهد داشت؛ زیرا سهم آنان از دانش الهی بیشتر از سایر پیامبران و اوصیاست.

بر این اساس، راز برتری گفتار پیامبر ﷺ و وصی او حضرت امیر ﷺ بر سخن حکیمان و بلکه همه پیامبران و اوصیا همین نکته است که پیامبر ﷺ در مقام رسالت و نبوت، گوی سبقت را از همه پیامبران ربود و به مقام «لولاک لما خلقت الافلاک»^۱ دست یافت و حضرت امیر ﷺ، مقام وصایت به مرتبه‌ای رسید که بر همه اوصیا و بلکه بسیاری از پیامبران برتری یافت.

باری، راز عظمت و بلندای اندیشه پیامبر اکرم ﷺ را باید در این سخن ایشان دانست که فرمود:

ادبني ربّي فاحسن تاديبی.^۲

خداوند مرا تأدیب کرد و نیکو تأدیب کرد.

راز عظمت و بلندای اندیشه حضرت امیر ﷺ را نیز باید در این گفتار ایشان جستجو کرد که فرمود:

یا کمیل، إنّ رسول الله أدبه الله و هو أدبني.^۳

ای کمیل، رسول خدا را خداوند تأدیب کرد و مرا رسول خدا ادب آموخت.

بر همین اساس، رسول اکرم ﷺ یکی از موهبت‌های اختصاصی به خود از سوی

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۴۰۶.

۲. همان، ص ۲۱۰؛ این روایت با مضمون «انّ الله عزّ وجلّ أدب نبيّه فأحسن أدبه» نیز نقل شده است. (بنگرید به: کلینی، کافی، ج ۱، ص ۲۶۶. «باب التفویض الی رسول الله و الی الأئمة علیهم السلام فی أمر الدین»)

۳. حرّانی، تحف العقول، ص ۱۷۱.

خداوند را برخوردار از «جوامع الکلم» دانسته است: «أعطيت خمسا لم يعطها أحد قبلي؛ ... وأعطيت جوامع الکلم»^۱.

مراد پیامبر آن است که خداوند همه اندیشه‌ها و گفتارهای ارزشمند، مفید و راهگشا را در ذهن و جان ایشان به ودیعت گذارده است: آنچه خوبان همه دارند، تو تنها داری! آن حضرت در گفتاری دیگر ضمن تأکید بر نکته پیش گفته، بر این نکته نیز تأکید کرده است که «جوامع العلم» را به علی بن ابی طالب عطا کردم:

عطاني الله تبارك وتعالى خمسا وأعطى عليا خمسا: أعطاني جوامع الکلم وأعطى عليا جوامع العلم.^۲

بنابراین اگر درباره «بلاغ» گفته شود که «امیر الکلام کلام الامیر؛ سخن حضرت امیر^{علیه السلام} پادشاه همه سخنان است» یا در توصیف آن بگویند: «فوق کلام البشر ودون کلام المخلوق» و یا در تمجید از آن گفته شود: «علاه من الکلام الإلهی وفيه عبقة من الکلام النبوی»^۳، هیچ یک سخنی از روی مبالغه و گزاف نبوده است. چه شاهی برتر و بالاتر که حضرت امیر^{علیه السلام} خود در این باره چنین می‌فرماید:

وإِنَّا لَأُمَرَاءُ الْكَلَامِ وَفِينَا تَنْشَبَتْ عُزُوقُهُ وَعَلَيْهَا تَهْدَلُ الْغُصْنُ.^۴

ما امیران سخنینم. سخن در ما ریشه دارد و شاخه‌هایش بر سر ما سایه افکنده.

۱. ابن بابویه قمی، *امالی*، ص ۲۸۵.

۲. همو، *الخصال*، ص ۲۹۳.

۳. بر روی آن مسحی از کلام الهی و عطر گفتار نبوی کشیده شده است. (ابن ابی الحدید، *شرح نهج البلاغه*، ج ۱، ص ۲)

۴. *نهج البلاغه*، ج ۲۳۳. ابن میثم بحرانی در شرح سخن امام چنین آورده است: «وإِنَّا لَأُمَرَاءُ الْكَلَامِ. استعار لفظ الأُمَرَاءَ لنفسه وأهل بيته ملاحظة لكونهم مالکین لأزمة الکلام يتصرفون فيه تصرف الأُمَرَاءِ في ممالكهم». (ابن میثم بحرانی، *شرح نهج البلاغه*، ج ۴، ص ۱۱۳) صدر المتألهین نیز در این باره چنین می‌گوید: «أَنَّ الفصحاء جميعهم بمنزلة عیاله^{علیه السلام} في الفصاحة من حيث يملئون أوعية أذهانهم من ألفاظهم ويضمونها خطبهم ورسائلهم فيكون بمنزلة درر العقود». (به نقل از: خوئی، *منهاج البراعة*، ج ۱۵، ص ۳۸)

چنان‌که پیداست، حضرت امیر علیه السلام تمام سخنان مفید تاریخ بشری را به مثابه درختی دانسته که دارای ریشه و برگ و بار است. حال اگر ریشه و برگ و بار چنین درختی در سرزمین اندیشه اهل بیت علیهم السلام شکل گرفته باشد، آیا جایی برای عرضه گفتاری دیگر باقی می‌ماند؟! با چنین تحلیلی تا حدودی می‌توان به جایگاه رفیع نهج البلاغه پی برد؛ کتابی که گفتار حضرت امیر علیه السلام را در بخش خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار برای ما بازتاب داده است.

از سویی دیگر، وجود هزاران اثر در معرفی نهج البلاغه و شناساندن معارف و آموزه‌های نورانی آن، که از آغازین روز طلوع آن تاکنون فراهم آمده - از اقبال بس گسترده و ستودنی عالمان فریقین به این کتاب حکایت دارد. با این همه باید اذعان کرد که نهج البلاغه با توجه به انعکاس سه فاعل و عملی حضرت امیر علیه السلام و ارائه آموزه‌های عمیق و رهگشا در حوزه‌های مختلف دین، شناخت، از چنان اهمیت و جایگاهی برخوردار است که تلاش‌های ستودنی پیشینیان در بازشناسیدن «رور مایه غنی آن کافی نبوده و نیست و همچنان باید بر ضرورت اقبال و بازکاوی بیشتر در آن پای شده».

باری، باید اذعان کرد که در روزگار ما نهج البلاغه همچنان بسان خود حضرت امیر علیه السلام غریب و ناشناخته باقی مانده و از بسیاری از اسرار آن پرده‌برداری نشده است و مراکز حوزوی و دانشگاهی ما آن چنان که شایسته و بایسته است، به آن اقبال نکرده‌اند.

معرفی کتاب حاضر

ضمن ارج‌گذاری به آثار موجود، به اعتراف بسیاری از استادان و دوستان فاضل و صاحب نظر، با آنکه از زمان جایگزینی درس «تفسیر موضوعی نهج البلاغه» به جای درس «متون اسلامی» در دانشگاه‌ها و پیش‌بینی نهج البلاغه به عنوان یکی از دروس حوزه‌های علمیه، بیش از یک دهه می‌گذرد، تاکنون کتابی فراهم نیامده است که بتواند با حفظ اصول و ضوابط متون آموزشی، بخش درخوری از معارف نهج البلاغه را بازتاب دهد.

نگارنده که از روزهای آغازین تحصیل در حوزه، توفیق آشنایی با کتاب گران سنگ نهج البلاغه را یافت و در طول دوران تحصیل و تحقیق بارها آن را مورد مراجعه و مطالعه

قرار داد و مقالاتی در این زمینه منتشر ساخت، همواره مترصد فرصت مناسبی بود تا با تدوین کتابی در این زمینه، خدمتی هر چند خُرد و ناچیز را به انجام رساند و ارادت بی‌پایان خود را به ساحت علوی به اثبات رساند، تا آنکه خداوند مَنان زمینه‌های تدوین این کتاب را که به‌طور ناپیوسته حدود چهار سال زمان برد، فراهم ساخت؛ کتابی که اینک با لطف و عنایت بی‌پایان الهی در چهار بخش به شرح زیر سامان یافته است:

فصل‌های اول تا سوم کتاب به شناخت کلی نهج‌البلاغه اختصاص یافته است. در این بخش در کنار معرفی نهج‌البلاغه و گردآورنده آن (سید رضی)، مبانی و قواعد تفسیر این کتاب مورد بررسی قرار گرفته و صاحب اصلی آن، یعنی حضرت امیر علیه السلام نیز معرفی شده است. فصول چهارم تا ششم کتاب نیز به معارف اعتقادی نهج‌البلاغه می‌پردازد که در آن سه مبحث، واکاوی شده است: خداشناسی، راهنماشناسی و معادشناسی. در فصل‌های هفت تا نهم معارف اخلاقی نهج‌البلاغه مورد توجه قرار گرفته و در آن سه مبحث بازتاب یافته: سیمای پرهیزگاران، تهذیب نفس و پاک‌دامنی از منظر نهج‌البلاغه. فصل‌های ده تا دوازدهم کتاب نیز به معارف اجتماعی نهج‌البلاغه اختصاص یافته و در آن اهداف حکومت، جایگاه مردم در نظام سیاسی و روش تعامل با مخالفان بررسی شده است.

نکاتی چند درباره کتاب

۱. ساختار فصل‌های کتاب به‌گونه‌ای تنظیم شده که ضمن آشناسازی مخاطبان با جایگاه نهج‌البلاغه و روش فهم و تفسیر آن، مهم‌ترین و برجسته‌ترین آموزه‌ها و معارف این کتاب را در سه حوزه معارف اعتقادی، معارف اخلاقی و معارف اجتماعی در اختیار آنان قرار دهد.
۲. با آنکه در بدو امر پرداختن به مباحثی همچون خداشناسی، راهنماشناسی و معادشناسی به‌نوعی تکرار به نظر می‌رسد، اما در کنار تحفظ بر متن و محتوای نهج‌البلاغه، مباحثی گزینش شده که کمتر در منابع دیگر مورد توجه گرفته است.
۳. از آنجا که این کتاب در کنار برخورداری از صبغه پژوهشی، به‌عنوان متن آموزشی دانشگاه تدوین یافته، تلاش شده تا قواعد متون آموزشی در آن کاملاً رعایت گردد.

بر این اساس، برای هر فصل، اهداف، گزیده، پرسش، پژوهش و معرفی منابع مرتبط پیش‌بینی شده است.

۴. در ترجمه متون و عبارات‌های نهج‌البلاغه جز در مواردی محدود، از ترجمه عبدالمحمد آیتی استفاده شده است. با توجه به محدودیت حجم کتاب، عبارت‌های گاه طولانی به پاورقی منتقل شده و با ملاحظه همین نکته نیز از ترجمه متون عربی که در پاورقی‌های کتاب با کتاب یافته، پرهیز شده است.

۵. مباحث کتاب، متناسب با دوازده جلسه مفید درسی که عموماً در یک نیمسال تحصیلی قابل برگزاری است، تنظیم شده است. با این حال در صورتی که برای یک استاد، تدریس همه بخش‌های کتاب ضرر باشد، می‌تواند بخش‌هایی از مباحث و مطالب هر فصل را به عنوان «مطالعه آزاد» برای دانشجویان و طلاب اختصاص دهد.

۶. بی‌تردید آموزشی ماندگار و اثرگذار است که با تحقیق و پژوهش همراه باشد و مخاطب در کنار شنونده بودن، به پشتوانه مطالعات عمیق، گوینده نیز باشد. از این جهت به استادان مکرم توصیه می‌شود با استفاده از موضوعات پیشنهادی در بخش «پژوهش» کتاب (یا موضوعاتی که خود مناسب می‌دانند)، دانشجویان و طلاب را به انجام تحقیق در زمینه معارف نهج‌البلاغه تشویق نمایند.

در پایان، خداوند فیض گستر را سپاس می‌گوییم که توفیق همراهی با گفتار ماندگار حضرت امیر (علیه السلام)، یعنی نهج‌البلاغه را نصیب این ناچیز کرد. از ساخت مهر گستر او می‌طلبیم که آن را ذخیره نگارنده در برزخ و قیامت قرار دهد و زمینه آشنایی عمیق‌تر مخاطبان با این کتاب گران‌سنگ و پیوند معنوی بیشتر با سیاحت علوی را فراهم سازد.

﴿بمنه و کرمه، انه ولی التوفیق و علیه التکلان﴾

علی نصیری

۹۶/۱/۲۶